

Mirosław Bochenek

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania
Katedra Ekonomii
bochenek@econ.uni.torun.pl

EWOLUCJA POGLĄDÓW NA TEMAT WARTOŚCI OD STAROŻYTNOŚCI DO WSPÓŁCZESNOŚCI

Streszczenie: W literaturze pojęcie wartości pojawiło się dzięki Herodotowi w V w. p.n.e. Arystoteles wyodrębnił wartość użytkową i wartość wymienną oraz domagał się wymiany towarów o równych wartościach. Św. Tomasz z Akwinu twierdził, że wartość jest określana przez ilość pracy, koszty produkcji, potrzeby i dochody nabywców oraz ilość oferowanych do sprzedaży dóbr. R. Cantillon wskazał, że ceny rynkowe oscylują wokół wartości właściwej dóbr. Dla A.R.J. de Turgota potrzeby i możliwości nabywcy decydują o wartości ustalonej przez kontrahentów. G.F. Le Trosne uznał natomiast, że wartość właściwa determinowana jest przez wartość użytkową, koszty produkcji oraz obfitość rzeczy. A. Smith oraz D. Ricardo uczynili z wartości fundament systemu naukowego ekonomii. Prekursorzy kierunku subiektywno-marginalnego, a także autorzy rewolucji marginalnej, uzależnili z kolei wartość dóbr od subiektywnych odczuć jednostek zaspokajających swoje potrzeby. Propozycje V. Pareta, G.K. Cassela i W.M. Zawadzkiego, dotyczące wyrugowania kategorii wartości z ekonomii, stawiają przed współczesnymi ekonomistami zadanie poszukiwania i ewentualnego ustalenia na nowo źródła i miernika wartości dóbr i usług.

Słowa kluczowe: historia myśli ekonomicznej, teoria wartości.

Wprowadzenie

Pojęcie wartości zostało użyte po raz pierwszy w V w. p.n.e. Kilkanaście wieków później teoria wartości stała się fundamentem całościowych teoretycznych systemów ekonomicznych. Twórcy teorii wartości nie byli jednak zgodni co do źródeł i mierników wartości. Na początku XX w. pojawiła się propozycja wyrugowania tej koncepcji z ekonomii. Ewolucja poglądów na temat wartości w myśli ekonomicznej od starożytności do poł. XX w. jest przedmiotem niniej-

szego artykułu. Oryginalne poglądy na ten temat głosiło około 50 ekonomistów, niestety z uwagi na ramy opracowania zostały przedstawione jedynie najważniejsze z nich. Zastosowano przy tym metodę analizy historycznej.

1. Zagadnienie wartości w myśli ekonomicznej starożytności i średniowiecza

Pojęcie wartości zostało stworzone przez greckiego historyka i pisarza Herodota, autora dzieła pt. *Dzieje*. We fragmencie swojej pracy, poświęconym wymianie towarów na złoto między Kartagińczykami i Libijczykami, Herodot wprowadził pojęcie ἀξία (czytaj: *aksija*), oznaczające wartość, równowartość, cenę [Herodot, 2002, s. 288].

Kolejny ważny krok uczynił Arystoteles, który podkreślał, że wymiana musi być sprawiedliwa, czyli musi istnieć równa wartość wymienianych dóbr ekonomicznych. Ten grecki filozof pierwszy wyodrębnił wartość użytkową i wartość wymienną. Według niego wymianę dóbr ułatwia pieniądz. Arystoteles wyróżnił trzy funkcje pieniądza: jako środka wymiany, miernika wartości, a także środka tezauryzacji [Arystoteles, 1982, s. 178 i n.]. Jego poglądy na temat wartości były rozwijane w średniowieczu.

Św. Tomasz z Akwinu uważał, że sprzedaż jest niesprawiedliwa, gdy dana rzecz ma cenę wyższą od wartości dobra. Umowa między kontrahentami powinna opierać się na zasadzie równości wymienianych rzeczy. Wartość wymienianych rzeczy, które służą do zaspokajania ludzkich potrzeb, mierzy się ceną, a tę ostatnią wyraża się w pieniądzu. Wartość towaru lub usługi sprzedawca powinien oszacować na podstawie niezbędnej ilości i jakości pracy, kosztów poniesionych przy ich wytworzeniu, a także potrzeb i dochodów nabywców oraz ilości oferowanych do sprzedaży dóbr. Niesprawiedliwa i niedozwolona jest sprzedaż dóbr i usług powyżej wartości oraz kupno poniżej wartości [Św. Tomasz z Akwinu, 1970, s. 220-230].

2. Obiektywne ujęcie wartości

Twórcy merkantylizmu, fizjokratyzmu i szkoły klasycznej traktowali wartość jako kategorię obiektywną, opartą na teorii kosztów produkcji.

Zdaniem Richarda Cantillona między jednostkami nawiązują się stosunki wzajemnej zależności. Produkty poszczególnych gospodarstw zlewają się – za pośrednictwem rynku – w produkt społeczny, który dzieli się między warstwami

i jednostkami według praw wartości. Wartość i bogactwo tworzone są przez ziemię i pracę. Wokół wartości właściwej danego dobra oscylują ceny rynkowe, wyznaczone przez podaż i popyt. R. Cantillon wyjaśnił więc mechanizm łączący wartość właściwą z cenami rynkowymi [Cantillon, 1938, s. 49 i n.].

Anne Robert Jacques de Turgot opisał z kolei sposób ustalania wartości przy wymianie dóbr. Stwierdził on, że ich miarą są pragnienia lub potrzeby oraz możliwości nabywcze kontrahentów. Wartość ustala się więc w drodze ocen i uzgodnień ich woli. Uważał, że każdy towar może pełnić funkcję porównywania wartości innych towarów, czyli być wspólnym miernikiem. Wartość dobra można więc wyrazić ilością innego dobra [Turgot, 1927, s. 35 i n.]. Oznacza to, „że wszystkie rodzaje towarów, które mogą być przedmiotem handlu, stanowią mierniki swojej wzajemnej wartości. Każdy uchodzić może za miarę wspólną albo za stopień skali porównawczej, do której odnosi się wartość wszystkich innych” [Turgot, 1927, s. 37].

Guillaume-François Le Trosne wskazywał, że wartość jest stosunkiem wymiennym dwóch dóbr. Wartość jest wyrażana przez cenę. Jeśli rzeczy są wymieniane bezpośrednio na siebie, wówczas każda z nich jest ceną drugiej. Nie następuje więc wyodrębnienie ceny jako samodzielnego faktu. Dopiero przy sprzedaży pojawia się cena wyrażona w pieniądzu. Właściwa wartość towaru nie jest więc tożsama z ceną. O wartości decyduje wiele przyczyn, które są wypadkową ich działania. Główną przyczyną jest wartość użytkowa. Za inne przyczyny G.F. Le Trosne uznał niezbędne koszty produkcji danego dobra, obfitość i rzadkość rzeczy oraz współzawodnictwo między kupującymi i sprzedającymi. Wszystkie te czynniki wpływają na stosunki wymienne, ale głębsza przyczyna wartości istnieje w samych produktach [Le Trosne, 1949, s. 68-78].

Adam Smith twierdził, że przedmiotem ekonomii jest bogactwo narodu, natomiast jego źródłem – praca ludzka. Społeczeństwo jest zbiorowością handlujących ze sobą jednostek. Dokonywanie wymiany wymaga wartościowania, czyli ustalania wartości wymiennej. Obok wartości wymiennej A. Smith rozróżniał wartość użytkową, którą rozumiał jako znaczenie dobra z punktu widzenia zaspokojenia potrzeb ludzkich. Wartość ta jest traktowana obiektywnie jako pożyteczność. Bez wartości użytkowej nie istnieje wartość wymienna, ale ta ostatnia nie zależy od tej pierwszej. Wartość wymienna jest stosunkiem wymiennym. Jeśli stosunek ten zostaje wyrażony w pieniądzu, wówczas staje się ceną. Ceny bieżące, zwane inaczej cenami rynkowymi, zmieniają się w efekcie oddziaływania popytu i podaży. Obok nich istnieje obiektywna wielkość, nazwana przez niego wartością naturalną, która stanowi podstawę wartości wymiennej. Wokół wartości naturalnej wahają się ceny bieżące. Wartość naturalną wyznaczają koszty

produkcji. Wynika z tego, że zależy ona od pracy, ziemi i kapitału. Innymi słowy, wartość naturalna równa się sumie wynagrodzeń czynników produkcji, tj. sumie płac, renty gruntowej i zysków [Smith, 2007, s. 30-76].

Na teorii wartości David Ricardo oparł cały swój system teoretyczny. Wartość użytkowa jest niezbędnym warunkiem wartości wymiennej, ale nie może być jej podstawą. Dobrom użytecznym można przypisać wartość wymienną z tytułu rzadkości występowania, względnie ilości pracy, która została wydatkowana przy ich wytworzeniu. Wartość towaru określana jest ilością pracy niezbędnej dla jego wytworzenia. Wynika z tego, że wartość wymienna towarów jest wprost proporcjonalna do ilości pracy potrzebnej do ich wytworzenia, a odwrotnie proporcjonalna do wydajności pracy. D. Ricardo zaakceptował pogląd A. Smitha, że wartość towarów dzieli się na dochody. Odrzucił natomiast jego twierdzenie, zgodnie z którym wartość towarów składała się z dochodów. Wartość jest kategorią pierwotną, a dochody – wtórną. Wartość podlega podziałowi na płacę, zysk i rentę gruntową, natomiast nie jest z nich złożona. W tworzeniu wartości uczestniczy bezpośrednio praca, potrzebna przy produkcji danego dobra, oraz kapitał, którego wartość jest przenoszona na wytwarzane dobro w procesie produkcji. Wartość towarów jest wyznaczana przez pracę niezbędną, wykonywaną w najgorszych warunkach produkcji. Istnieje różnica między wartością i wartością wymienną. Wartość wymienna jest kategorią samodzielną, osobną, w stosunku do wartości. To rozróżnienie doprowadziło D. Ricarda do identyfikowania wartości z ceną. W ramach tej ostatniej kategorii wyodrębnił on cenę naturalną oraz cenę rynkową. Cena naturalna jest tożsama z wartością, natomiast ceny rynkowe oscylują wokół wartości wymiennej [Ricardo, 1957, s. 7-53, 95-99, 168-172].

3. Subiektywne teorie wartości

Nową subiektywną teorię wartości, zgodnie z którą o wartości dóbr decyduje użyteczność rozumiana subiektywnie, czyli odczucie jednostki zaspokajającej swoje potrzeby, sformułowali prekursorzy oraz twórcy kierunku subiektywno-marginalnego.

Bernardo Davanzati stał na stanowisku, że wartość towarów zależy od ich użyteczności, dlatego też uważany jest za autora przyczynku do teorii wartości opartej na użyteczności [Davanzati, 1958, s. 93-102].

Pod wpływem B. Davanzatiego subiektywną teorię wartości rozwijał Ferdinando Galiani. Jego zdaniem błędnie interpretowano pochodzenie i istotę wartości rzeczy. Podkreślał, że wszystkie „bez wyjątku, rzeczy na świecie posiadają

wartość naturalną (...). Wartość rzeczy z ogólnego punktu widzenia jest przez wielu określana jako szacunek, jakim ludzie obdarzają dane przedmioty” [Galiani, 1932, s. 288]. Jego zdaniem o istnieniu wartości decydują dwa czynniki, tj. użyteczność i rzadkość. Użyteczność (*utilita*) jest związana z subiektywnym odczuciem zadowolenia, natomiast rzadkość (*rarity*) jest rozumiana jako obiektywna relacja ilości danej rzeczy do liczby jej możliwych zastosowań [Galiani, 1932, s. 285 i n.].

Étienne Bonnot de Condillac twierdził, że wartość dobra zależy od subiektywnych potrzeb podmiotu. Przydatność rzeczy do zaspokojenia pewnej potrzeby, czyli użyteczność, jaką człowiek przypisuje ocenianej rzeczy, określa wartość tej rzeczy. Wartość nie jest wielkością stałą. Na jej wielkość wpływa subiektywna ocena obfitości, nadmiaru i niedostatku. Odczucia powyższych stanów powodują zmiany wartości rzeczy. Inaczej sprawę ujmując, o wartości rzeczy nie decyduje jedynie stopień rzadkości lub obfitości, ale przede wszystkim wyobrażenia człowieka o rzadkości lub obfitości rzeczy. Pożądania i wrażenia zmysłowe ludzi nadają rzeczom wartość [Condillac, 1949, s. 53-57].

Systematyczny wykład teorii użyteczności oraz teorii wartości zaprezentował William Stanley Jevons. Podkreślał on względny charakter pojęcia wartości, twierdząc, że wartość wymienna odzwierciedla jedynie stosunek wymienny i nic poza tym. Uważał, że zamiast rozważać o przyczynie wartości lub związku wartości z ceną, należy badać warunki określające stosunek wymienny jednych towarów na drugie. Dyskusje o pochodzeniu wartości należy uznać za jałowe. Zdaniem W.S. Jevonsa wartość wymienna dóbr zależy od końcowego stopnia użyteczności [Jevons, 1871, s. 95-132].

Carl Menger stał na stanowisku, że ekonomia zajmuje się tylko dobrami gospodarczymi, tzn. dobrami, których ilość jest ograniczona w porównaniu z zapotrzebowaniem. Dobra gospodarcze są jedynymi dobrami, które mają wartość. Ale rzeczy stają się dobrami dopiero wtedy, gdy jednostki gospodarujące uświadamiają sobie ten przymiot dóbr oraz gdy jednostki rozporządzają tymi dobrami. C. Menger interpretował wartość jako znaczenie, jakie jednostka przypisuje konkretnym dobrom. Jednostka jest bowiem świadoma, że posiadanie dóbr decyduje o zaspokojeniu jej potrzeb. Dobra gospodarcze posiadają wartość tylko wtedy, gdy są użyteczne dla jednostek oraz ograniczone w stosunku do ich potrzeb. Kategoria wartości należy do zjawisk subiektywnych. Nie jest cechą wewnętrzną dóbr. Warunkiem wartości jest rzadkość oraz subiektywne upodobania i ocena jednostek gospodarujących. Każdy człowiek nadaje temu samemu dobru odmienną wartość. Wielkość wartości zależy od czynników subiektywnych i obiektywnych. Czynniki te brane są pod uwagę w rachunku podmiotu gospodarującego,

który dokonuje szacunku każdej jednostki posiadanego dobra. O wartości dóbr decyduje intensywność satysfakcji, czyli użyteczność krańcowa [Menger, 1871, s. 77-152].

Léon Marie Esprit Walras zwrócił uwagę, że przedmiotem badań ekonomii jest bogactwo społeczne, które obejmuje dobra rzadkie. Zalicza się do nich przedmioty ograniczone i użyteczne. Użyteczność jest zdolnością dobra do zaspokojenia potrzeb. Przez rzadkość L.M.E. Walras rozumiał natomiast stosunek użyteczności do ilości dobra, a więc użyteczność reprezentowaną przez jednostkę dobra. Z uwagi na rzadkość, dobra są wartościowane, zawłaszczane i wymieniane. Podstawą wymiany dóbr jest ich wartość wymienna. Stosunkiem wartości wymiennych jest cena, którą można wyrazić w pieniądzu lub w innych dobrach. Zadaniem teorii wartości było wyjaśnienie mechanizmu kształtowania ceny. Cena równowagi jest równa stosunkowi rzadkości, a więc wartość wymienna jest proporcjonalna do rzadkości dobra. Wynika z tego, że rzadkość decyduje o wartości wymiennej [Walras, 1874, s. 3-31, 52-57, 64-124].

4. Propozycje wyrugowania teorii wartości z ekonomii

Pogląd, że teoria wartości pełni rolę fundamentu systemów teoretycznych ekonomii nie znalazł powszechnego posłuchu. Na początku XX w. pojawiło się kilku ekonomistów, którzy poddali w wątpliwość przydatność kategorii wartości w nauce o gospodarowaniu rzadkimi zasobami.

Jeszcze w książce pt. *Cours d'économie politique* (2 vol., 1896-1897), teorię wartości i cen Vilfredo Federigo Damaso Pareto opierał na teorii użyteczności. Podchodził jednak z rezerwą do pojęcia użyteczności, która może być jednocześnie wielkością obiektywną, w znaczeniu pożyteczności, oraz wielkością subiektywną [Pareto, 1896, s. 3-17]. W rozprawie pt. *Manuale di economia politica* (1906), włoski ekonomista uznał natomiast, że wartość jest pojęciem metafizycznym i bezużytecznym, dlatego też wyrugował je ze swoich teorii ekonomicznych. Jednocześnie zaproponował stworzenie całego systemu teoretycznego ekonomii na podstawie teorii wyboru [Pareto, 1909, s. 22-39, 145-161].

Kilkanaście lat później negatywny stosunek do teorii wartości wyraził Gustav Karl Cassel. Jego zdaniem fundamentem całego systemu teoretycznego ekonomii jest teoria cen, dlatego też teoria wartości okazuje się niepotrzebną konstrukcją. G.K. Cassel wskazywał, że istotę ceny dobra można wyjaśnić bez odwoływania się do wartości dobra. Teoria wartości jest użyteczna w nauce o pieniądzu; stanowi jej integralną część. Wystarczającym punktem wyjścia w anali-

zie ekonomicznej jest cena. Przedmiotem zainteresowania ekonomii powinien być sposób ustalania ceny na podstawie obserwowalnych, ilościowych faktów zewnętrznych [Cassel, 1927, s. 74 i n.; 1929, s. 38 i n.].

Za usunięciem pojęcia wartości z ekonomii opowiedział się również Władysław Marian Zawadzki. Jego zdaniem pojęcie wartości nie zostało wymyślone przez ekonomistów, ale zrodziło je życie gospodarcze. Zadaniem ekonomistów było jego teoretyczne uzasadnienie. Próby nadania pojęciu wartości cechy obiektywnej nie wytrzymały krytyki, wartość nie stanowi bowiem kategorii samoistnej, ale wyłącznie stosunek wymienny; może być rozpatrywana jedynie jako wartość zamienna, tożsama z ceną. Cenę, czyli wartość zamienną, determinuje ogromna ilość wielorakich czynników, dlatego też kategorię wartości uznano jako bezużyteczną i usunięto z nauki ekonomii [Zawadzki, 1925, s. 70-88.].

Podsumowanie

Pojęcie wartości (*aksija*) jest dziełem Herodota. Kolejni myśliciele, m.in.: Arystoteles, św. Tomasz z Akwinu, R. Cantillon, A.R.J. de Turgot i G.F. Le Trosne, dążyli do wyjaśnienia istoty i źródła wartości oraz ustalenia jej miernika. Twórcy szkoły klasycznej, z A. Smithem i D. Ricardo na czele, uczynili z teorii wartości główny filar, na którym budowano pozostałe elementy całego systemu ekonomii. Wartość traktowali jako wewnętrzną cechę rzeczy będących przedmiotem wymiany. Prekursorzy kierunku subiektywno-marginalnego, a także autorzy rewolucji marginalnej, uważali, że o wartości dóbr decyduje użyteczność rozumiana subiektywnie, czyli odczucie jednostki zaspokajającej swoje potrzeby. V. Pareto, G.K. Cassel i W.M. Zawadzki uznali z kolei wartość za metafizyczną, nieweryfikowalną i przebrzmiałą koncepcję. Pilnym zadaniem ekonomistów jest więc opowiedzenie się, czy należy wyzbyć się kategorii wartości z ekonomii, czy też stworzyć nową koncepcję wartości, z jasno określoną istotą, źródłem i miernikiem wartości.

Literatura

- Arystoteles (1982), *Etyka Nikomachejska*, PWN, Warszawa.
- Cantillon R. (1938), *Ogólne rozważania nad naturalnymi prawami handlu*, Nakładem Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie – Skład Główny „Biblioteka Polska”, Warszawa.
- Cassel G. (1927), *Theoretische Sozialökonomie*, 4, verbesserte und wesentlich erweiterte Auflage, A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung Dr. Werner Scholl, Leipzig.

- Cassel G. (1929), *Fundamental Thoughts in Economics*, Ernest Benn, London.
- Condillac É.B. (1949), *Handel i rząd w ich stosunku wzajemnym* [w:] *Wartość i cena. Wypisy z dzieł autorów polskich i obcych*, Wydawnictwo Kazimierza Rutskiego, Warszawa–Łódź.
- Davanzati B. (1958), *Wykład o pieniądzu* [w:] E. Taylor, S. Zaleski (red.), *Merkantylizm i początki szkoły klasycznej. Wybór pism ekonomicznych XVI i XVII wieku*, PWN, Warszawa.
- Galiani F. (1932), *O monecie* [w:] J.S. Lewiński, *Pieniądz, kredyt i ceny*, Nakładem Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie, Warszawa.
- Herodot (2002), *Dzieje*, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa.
- Jevons W.S. (1871), *The Theory of Political Economy*, Macmillan and Co., London, New York.
- Le Trosne (1949), *O dochodzie społecznym w odniesieniu do wartości, obiegu, przemysłu oraz handlu zewnętrznego i wewnętrznego* [w:] *Wartość i cena. Wypisy z dzieł autorów polskich i obcych*, Wydawnictwo Kazimierza Rutskiego, Warszawa–Łódź.
- Menger C. (1871), *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, erster, allgemeiner Theil*, Wilhelm Braumüller – K. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler, Wien.
- Pareto V. (1896), *Cours d'économie politique*, tome premier, F. Rouge Éditeur – Pichon Libraire – Duncker & Humblot, Lausanne–Paris–Leipzig.
- Pareto V. (1909), *Manuel d'économie politique*, traduit sur l'édition italienne par A. Bonnet, V. Giard & E. Brière, Paris.
- Petty W. (1958), *Traktat o podatkach i daninach* [w:] E. Taylor, S. Zaleski (red.), *Merkantylizm i początki szkoły klasycznej. Wybór pism ekonomicznych XVI i XVII wieku*, PWN, Warszawa.
- Ricardo D. (1957), *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, PWN, Warszawa.
- Smith A. (2007), *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. 1, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Św. Tomasz z Akwinu (1970), *Suma teologiczna*, t. 18 – *Sprawiedliwość*, Nakładem Katolickiego Ośrodka Wydawniczego „VERITAS”, London.
- Turgot A.R.J. (1927), *O tworzeniu i podziale bogactw*, wyd. 2, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Paryż–Poznań–Wilno–Zakopane.
- Walras L. (1874), *Éléments d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale*, Imprimerie L. Corbaz – Guillaumin – H. Georg, Lausanne–Paris–Bale.
- Zawadzki W. (1925), *O pojęciu wartości zamiennej*, „Rocznik Prawniczy Wileński”, rok 1.

**THE EVOLUTION OF VIEWS ON VALUES
FROM ANTIQUITY TO THE PRESENT**

Summary: In the literature, the concept of value appeared owing to Herodotus in the fifth century BC. Aristotle distinguished between value in use and exchange value, and demanded exchange of goods of equal value. St. Thomas Aquinas argued that value is determined by the amount of work, production costs, income needs of buyers, and the amount of goods offered for sale. R. Cantillon pointed out that market prices oscillate around the intrinsic value of goods. For A.R.J. de Turgot, purchasing needs and opportunities determine the value as set by contractors. G.F. Le Trosne acknowledged, however, that intrinsic value is determined by the value in use, production costs, and the abundance of goods. A. Smith and D. Ricardo considered value as the foundation of a scientific system of economics. In turn, the precursors of the subjective-marginal school and the authors of the marginal revolution made the value of goods conditional upon the subjective feelings of individuals whose needs are being met. The proposals of V. Pareto, G.K. Cassel, and W.M. Zawadzki were to displace the category of value from economics. They pose the task to contemporary economists of searching for and possibly establishing a new source and measure for the value of goods and services.

Keywords: history of economic thought, theory of value.